

Wojciechowski, Mieczysław

Próby konsolidacji niemieckiego życia politycznego na Pomorzu (1918-1920)

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 9 (58), 243-259

1973

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Zakład Historii Powszechnej
i Polski XIX i XX w.*

Mieczysław Wojciechowski

PRÓBY KONSOLIDACJI
NIEMIECKIEGO ŻYCIA POLITYCZNEGO NA POMORZU
(1918—1920)

Zarys treści. Nowa sytuacja w niemieckim ruchu politycznym na Pomorzu w okresie Rewolucji Listopadowej. Niemieckie Rady Ludowe — wykształcenie się ośrodków kierowniczych w Bydgoszczy i Gdańsku. Flasko konsolidacji niemieckiego życia politycznego w drugiej połowie 1919 r. — powstanie Deutsche Partei i Zentralarbeitsgemeinschaft. Antypolski charakter nowo powstałych „ponadpartyjnych” organizacji niemieckich.

Proklamowanie niepodległego państwa polskiego oraz klęska militarna Niemiec na froncie zachodnim w listopadzie 1918 r. wzbudziły wśród ludności polskiej zaboru pruskiego, w tym także na Pomorzu, żywe nadzieje na rychłe połączenie z Macierzą. Również zwycięskie państwa Ententy (w tym głównie Francja) nie szczędziły obietnic co do utworzenia „trójzaborowej” Polski z dostępem do morza, co z kolei dynamizowało ruch polski w zaborze pruskim.

Przywódcy niemieckich partii i ugrupowań politycznych na Pomorzu z niepokojem obserwowali narastające wśród ludności polskiej tendencje narodowowyzwoleńcze, a równocześnie szukali sposobów na utrzymanie Pomorza i innych ziem zaboru pruskiego w obrębie państwa niemieckiego. W takich okolicznościach zaczęła sobie na Pomorzu torować drogę myśl o konsolidacji całego ruchu politycznego niemieckiego na płaszczyźnie przeciwstawienia się „niebezpieczeństwu polskiemu”. W nowych realiach politycznych stworzonych przez Rewolucję Listopadową, zaczęto w obozie niemieckim rozważać projekt zjednoczenia politycznego ruchu niemieckiego w oparciu o dotychczas istniejące partie i stronnictwa. Wkrótce jednak przekonano się, że rozbitcie społeczeństwa niemieckiego na obozy polityczne jest tak głębokie, że nie było możliwości podporządkowania całokształtu życia politycznego jednej określonej partii. Tym

bardziej, że niektóre z ugrupowań politycznych były do tego stopnia niepopularne wśród społeczeństwa niemieckiego, że nie mogło być mowy o posłużeniu się nimi w projektowanym zjednoczeniu Niemczyzny na wschodzie państwa. W takiej sytuacji znalazła się Hakata (Deutscher Ostmarkenverein) — organizacja zainteresowana w kontynuowaniu walki z polskością, która w początkach stycznia 1919 r. musiała przyznać, że wobec niesprzyjającej atmosfery nie jest w stanie podjąć samodzielnej działalności na terenie Pomorza. Kurczyły się także wpływy organizacyjne Hakaty na Pomorzu, co widać na przykładzie spadku liczby grup miejscowych z 86 w 1914 r. do 27 w dniu 5 stycznia 1919 r.¹

Pierwsze próby konsolidacji niemieckiego ruchu politycznego na Pomorzu Gdańskim wiążą się z powstaniem Niemieckich Rad Ludowych (Deutsche Volksräte) już w końcu listopada 1918 r. Omawiając genezę Niemieckich Rad Ludowych na Pomorzu strona niemiecka niejednokrotnie stwierdzała, że stanowiły one odpowiedź na utworzony przez Polaków system Polskich Rad Ludowych podporządkowanych Naczelnej Radzie Ludowej w Poznaniu². Kłamliwość tej tezy jest oczywista, gdyż w wielu wypadkach Niemieckie Rady Ludowe były zakamuflowaną formą działalności Hakaty. W dniu 21 stycznia 1919 r. Wydział Prowincjonalny Hakaty w Gdańsku wystąpił do swoich członków w prowincji z zaleceniem, aby dołączyli do powstających Niemieckich Rad Ludowych³. Można ewentualnie przyjąć, że Niemieckie Rady Ludowe zapożyczyły formę organizacyjną od Polskich Rad Ludowych, ale i co do tego brak jest pewności, tym bardziej, że instytucja rady była w tym okresie bardzo popularna nie tylko na Pomorzu (np. Rady Robotniczo-Żołnierskie, Rady Chłopskie i Robotników Rolnych, Rady Urzędnicze i inne), ale i w innych częściach Niemiec.

Już w listopadzie 1918 r. powstały pierwsze Niemieckie Rady Ludowe na terenie Bydgoszczy i okręgu nadnoteckiego, skąd ruch ten ogarnął także ziemie pomorskie, wchodzące w tym okresie w skład prowincji Prusy Zachodnie. Z dniem 1 grudnia 1918 r. rozpoczęło w Bydgoszczy działanie Deutsche Vereinigung im Netzedistrikt, przy czym w terenie powoływano Niemieckie Rady Ludowe pomyślane jako „Verwaltungsorgane der Deut-

¹ Deutsches Zentralarchiv [dalej cyt.: DZA] Merseburg, Rep. 195, Deutscher Ostmarkenverein, nr 11, Westpreussischer Provinzialverband, k. 1, 3.

² DZA Mersburg, Rep. 195, Anhang nr 9, Deutsche Volksräte in Posen und Westpreussen, k. 7; Danziger Neueste Nachrichten, 18 I 1919, nr 15; Das freie Volk, 30 XII 1918, nr 29; Deutscher Volksrat, 20 VIII 1919, nr 20; Die Ostmark 1919, nr 8; G. Cleinow, *Der Verlust der Ostmark. Die Deutschen Volksräte des Bromberger Systems im Kampf um die Erhaltung der Ostmark beim Reich 1918/19*, Berlin 1934, s. 167.

³ DZA Merseburg, Rep. 195, nr 11, k. 1.

schen Vereinigung”⁴. Nie ulega żadnej wątpliwości, że organizator Deutsche Vereinigung — Georg Cleinow występował na tym terenie jako mąż zaufania Zarządu Głównego Hakaty. Zachowały się oryginalne sprawozdania, jakie Cleinow przesyłał do kierownictwa Hakaty w Berlinie, w których relacjonował o działalności Deutsche Vereinigung i podległych jemu Niemieckich Rad Ludowych⁵. W praktycznej działalności Deutsche Vereinigung często korzystało z kontaktów personalnych wskazywanych przez Hakatę (np. przy zakładaniu nowych Niemieckich Rad Ludowych). Ponadto Georg Cleinow miał do dyspozycji fundusze dostarczone przez Zarząd Główny Hakaty, przy czym nadsyłane kwoty, ze względów konspiracyjnych, przekazywano na adres jego żony. Były to kwoty znaczne (np. w grudniu 1918 — 5000 mk, w styczniu 1919 — 3000 mk), które przeznaczano na cele propagandowe związane z działalnością Deutsche Vereinigung. Niezależnie od powyższych dotacji, Zarząd Główny Hakaty wypłacał do maja 1919 r. G. Cleinowowi miesięczną pensję, początkowo w wysokości 1000 mk⁶.

W praktycznej działalności Deutsche Vereinigung dążyło przede wszystkim do zjednoczenia wszystkich Niemców, prowadziło bardzo szeroko zakrojoną kampanię polityczną na rzecz utrzymania Wielkopolski i Pomorza w ramach Rzeszy Niemieckiej, inicjowało i koordynowało akcję antypolską. Początkowo Cleinow zamierzał rozbudować Deutsche Vereinigung i z nią związaną sieć Niemieckich Rad Ludowych na terenie całej Wielkopolski, ale wkrótce spotkał się tam z silną opozycją. W Poznaniu i Lesznie wytworzyły się w tym okresie samodzielne ośrodki Niemieckich Rad Ludowych, które nie nawiązywały bliższych kontaktów z Cleinowem. Próby zjednoczenia Niemieckich Rad Ludowych w Wielkopolsce zostały przerwane z chwilą wybuchu Powstania Wielkopolskiego⁷.

Drugi kierunek ekspansji Deutsche Vereinigung obejmował ziemie pro-

⁴ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Warszawa, Urząd Wojewódzki Pomorski, nr 792, Deutschturnsbund w Polsce 1919—1923; G. Cleinow, op. cit., s. 155; J. Staszewski, *Rada Robotniczo-Zołnierska w Bydgoszczy 1918—1920*, [w:] W. Łukaszewicz, J. Staszewski, M. Wojciechowski, *Z dziejów Rad Robotniczo-Zołnierskich w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim. Poznań — Bydgoszcz — Gdańsk — Toruń 1918—1920*, Poznań 1962, s. 104; S. Kubiak, *Niemcy a Wielkopolska 1918—1919*, Poznań 1969, s. 82—83.

⁵ DZA Mersburg, Rep. 195, nr 42, Danzig — Dirschau, k. 42; nr 118, Berichte von Geh. Reg.-Rat Cleinow vom Nov. 18 bis Mai 1919, k. 42; F. H. Gentzen, *Hakata w latach 1914—1934*, [w:] A. Galos, F. H. Gentzen, W. Jakóbczyk, *Dzieje Hakaty*, Poznań 1966, s. 368; G. Cleinow, op. cit., s. 368.

⁶ DZA Merseburg, Rep. 195, nr 118, k. 42, 46; Rep. 92, Nachlass Georg Cleinows, nr 25, Deutsche Volksräte, Allgemeines, vol. III; F. H. Gentzen, op. cit., s. 372.

⁷ DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 7; S. Kubiak, op. cit., s. 82.

wincji Prusy Zachodnie. Początkowo, tj. w grudniu 1918 r. i w pierwszych miesiącach 1919 r., udało się Cleinowowi zorganizować szereg Niemieckich Rad Ludowych w południowej części Pomorza. W tym okresie powstały takie rady w powiatach: toruńskim, chełmińskim, brodnickim i wąbrzeskim⁸.

Po początkowych sukcesach wpływu Deutsche Vereinigung na Pomorzu zostały wyraźnie ograniczone przez miejscowe inicjatywy zmierzające do zjednoczenia ruchu niemieckiego na płaszczyźnie nacjonalistycznej. Pierwsze kroki w tym kierunku podjęto w Gdańsku oraz w Chełmży — małym miasteczku leżącym w powiecie toruńskim. Inicjatywa chełmżyńska wiąże się bezpośrednio z osobą miejscowego działacza niemieckiego Friedricha Kriebel'a, który zorganizował Niemiecką Radę Ludową w Chełmży w dniu 29 grudnia 1918 r. W najbliższych planach rady leżało rozbudowanie sieci Niemieckich Rad Ludowych początkowo w powiecie toruńskim, a w dalszej kolejności w południowej części Pomorza. Rada chełmżyńska w sposób zdecydowany odcięła się od G. Cleinowa i Deutsche Vereinigung. W miesiącach wiosennych 1919 r. Niemiecka Rada Ludowa w Chełmży podporządkowała się niemieckiemu ośrodkowi dyspozycyjnemu w Gdańsku⁹.

Już w listopadzie 1918 r. podjęto na terenie Gdańska dyskusje na temat zjednoczenia niemieckiego życia politycznego w obliczu „groźby” powrotu Pomorza do Polski. Wkrótce na czoło organizatorów tego ruchu wysunął się radca archiwalny dr Kaufmann, który uczynił także pomieszczeń archiwum państwowego dla odbycia narad poprzedzających utworzenie ponadpartyjnej reprezentacji niemieckiej na Pomorzu. Efektem tych przygotowań było powołanie w dniu 24 grudnia 1918 r. Komitetu Przygotowawczego, który z kolei doprowadził do ukonstytuowania się w Gdańsku dnia 1 stycznia 1919 r. Niemieckiej Rady Ludowej. Na jej czele stanął 14 osobowy Wydział Ścisłejszy ze wspomnianym Kaufmannem na czele. W czasie zebrania w dniu 1 stycznia sformułowano także główne założenia programowe ruchu. Stwierdzono, że należy dążyć do zjednoczenia ruchu niemieckiego na Pomorzu na płaszczyźnie wspólnej walki o pozosta-

⁸ DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 7; Danziger Neueste Nachrichten, 18 I 1919, nr 15; G. Cleinow, op. cit., s. 135—137, 165, 192—193.

⁹ F. K. Kriebel, *Licht und Schatten aus Thorns jüngster Notzeit. Zur deutschen Volksratsbewegung in Westpreussen. Ihre Anfänge in Culmsee und Umgegend*, Jahrbuch. Herausgegeben von Thorner Heimatbund in Berlin, Gruppe im Bund deutscher Osten, Berlin 1933; tenże, *Die Entwicklung der Deutschen Volksratsbewegung in Westpreussen*, Ostland, 8 III 1929, nr 10; tenże, *Die deutsche Volksratsbewegung in Westpreussen*, Frankfurter Nationalpost, 9 IV 1933, nr 15 (Sonntagsbeilage „Die Ostmark”); DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 34, Nationale Verteidigung Westpreussens 1919—1920, k. 78.

wienie Pomorza i Gdańska przy Niemczech, oraz zabezpieczyć się przed polskimi „Putschversuche”, głównie poprzez sprowadzenie zwiększonych kontyngentów wojska i oddziałów Grenzschutz¹⁰. Niemiecka Rada Ludowa w Gdańsku, podobnie jak Deutsche Vereinigung, inspirowała niemiecką akcję protestacyjną przeciw włączeniu Pomorza do Polski. Dużo uwagi poświęcała propagandzie za pośrednictwem prasy i druków ulotnych (od 3 lutego tą działalnością kierował specjalny „Abteilung für Presse-dienst”)¹¹.

Rozbudowa sieci Niemieckich Rad Ludowych podległych ośrodkowi w Gdańsku dokonywała się na Pomorzu stosunkowo wolno, co pozostawało niewątpliwie w związku z konkurencyjną działalnością Deutsche Vereinigung. Mimo tego powołano do życia w styczniu i lutym 1919 r. łącznie 14 Niemieckich Rad Ludowych związanych z Gdańskiem. Rady te powstały głównie w miejscowościach położonych w regencji gdańskiej. W dniu 2 marca 1919 r. odbył się pierwszy zjazd delegatów Niemieckich Rad Ludowych związanych z ośrodkiem w Gdańsku. Zjazd obradował w Malborku i podjął m. in. decyzję o utworzeniu organu koordynującego działalność Niemieckich Rad Ludowych na Pomorzu w postaci Niemieckiej Rady Ludowej dla Prus Zachodnich (Deutscher Volksrat für Westpreussen). Funkcję rady prowincjonalnej przekazano Niemieckiej Radzie Ludowej w Gdańsku. Przewodniczącym rady prowincjonalnej został dr Kaufmann¹².

Podjęte w Gdańsku i Bydgoszczy próby konsolidacji niemieckiego życia politycznego na Pomorzu, zostały z zadowoleniem powitane w niemieckich kołach rządowych. Szczególnie wiele obiecywały sobie po nowo utworzonych Niemieckich Radach Ludowych czynniki wojskowe w Berlinie, które zachęcały te rady do walki z Polakami. Gustav Noske — minister obrony Rzeszy, w rozmowie z delegatami bydgoskiej Niemieckiej Rady Ludowej zachęcał ich wprost do uderzenia na Polaków w po-

¹⁰ DZA Potsdam, Waffenstillstandskommission, nr 116, Räumung der Ostgebiete. Loslösungsbestrebungen der Polen, k. 112; Westpreussisches Volksblatt, 2 I 1919, nr 1; Das freie Volk, 30 XII 1918, nr 29; Danziger Neueste Nachrichten, 27 XII 1918, nr 302; M. Wojciechowski, *Rada Robotniczo-Zołnierska w Gdańsku 1918—1920*, [w:] W. Łukaszewicz, J. Staszewski, M. Wojciechowski, op. cit., s. 186—187.

¹¹ Westpreussisches Volksblatt, 4 II 1919, nr 27.

¹² DZA Merseburg, Rep. 77, Ministerium des Innern, Tit. 856, Ost-West Abteilung, nr 28, Proteste gegen die Demarkationslinie, k. 33—34; nr 87, Statistik und Kartenmaterial, k. 121; Westpreussisches Volksblatt, 4 III 1919, nr 51; Presse Bericht der Vereinigten Deutschen Volksräte für Posen und Westpreussen, 3 III 1919, nr 3.

rozumieniu z władzami wojskowymi¹³. Podobnie rząd pruski (Max Hirsch) i niektórzy czołowi politycy niemieccy (np. Matthias Erzberger — przewodniczący Waffenstillstandskommission) zapewniali Niemiecką Radę Ludową dla Prus Zachodnich o swojej życzliwej postawie i deklarowali daleko idącą pomoc¹⁴.

Tak więc w początkach 1919 r. wykształciły się na Pomorzu dwa systemy Niemieckich Rad Ludowych podporządkowane ośrodkom dyspozycyjnym w Gdańsku i Bydgoszczy. Próby zjednoczenia tego ruchu w lutym 1919 r. (rozmowy w Gdańsku w dniach 16—17 lutego z udziałem G. Cleinowa) nie dały pozytywnych rezultatów. W czasie rozmów w Gdańsku stało się oczywiste, że Cleinow dąży do podporządkowania Deutsche Vereinigung całego ruchu Niemieckich Rad Ludowych na Pomorzu, z czym z kolei nie zamierzała się pogodzić Niemiecka Rada Ludowa dla Prus Zachodnich¹⁵.

Z powyższego wynika, że Niemieckie Rady Ludowe nie doprowadziły w początkach 1919 r. do zjednoczenia niemieckiego życia politycznego na Pomorzu. Niezależnie od rozbicia istniejącego w obrębie systemu Niemieckich Rad Ludowych (uwarunkowanego głównie względami personalnymi), duża część partii i stronnictw politycznych pozostawała poza tym ruchem. Niemieckie Rady Ludowe znalazły poparcie wśród skrajnie prawicowych partii politycznych (Deutschnationale Volkspartei, Deutsche Volkspartei) oraz Hakaty. Skrajnie nacjonalistyczne hasła głoszone przez rady (hasło walki zbrojnej z Polakami) nie znalazły uznania w oczach demokratycznie i bardziej postępowo nastawionej części ludności niemieckiej. Przeciw tym radom wystąpiły partie socjaldemokratyczne (SPD — Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD — Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands) oraz ruch komunistyczny¹⁶.

W dniu 7 maja 1919 r. przekazano delegacji niemieckiej na konferencję pokojową w Paryżu tekst projektu traktatu wersalskiego. Ustalenia projektu w sprawie Pomorza (Polsce przyznano część Pomorza, obejmującą 62% obszaru prowincji Prusy Zachodnie) zaktywizowały miejsco-

¹³ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 55557, Rat der Volksbeauftragten und Ostfragen, k. 2.

¹⁴ DZA Potsdam, Waffenstillstandskommission, nr 116, k. 111; Volksstimme, 25 I 1919, nr 21; Volkswacht 15 I 1919, nr 12.

¹⁵ DZA Merseburg, Rep. 92, nr 25, Deutsche Volksräte. Allgemeines, vol. I; G. Cleinow, op. cit., s. 248—250.

¹⁶ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 55557, k. 2; DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 7, Berichte der Zentralpolizeistelle Grenzschutz Ost, k. 244; Centralne Archiwum MSW Warszawa, Urząd Wojewódzki Pomorski, nr 792; DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 7; Deutscher Volksrat 20 VIII 1919, nr 20; G. Cleinow, op. cit., s. 249.

wych działaczy politycznych niemieckich. Równocześnie upowszechniła się wśród nich opinia o konieczności powołania organizacji jednoczącej cały ruch niemiecki na terenach wracających do Polski, bądź też objętych plebiscytem. Już w dniu 14 maja odbyło się w Gdańsku zebranie z udziałem delegatów Niemieckich Rad Ludowych z Prus Zachodnich (w tym także rad związanych z ośrodkiem w Bydgoszczy). W czasie zebrania zgłoszono projekt powołania do życia „Parlamentu niemieckiego wschodu” (Parlament des deutschen Osten), składającego się z deputowanych do Zgromadzenia Narodowego (Nationalversammlung) i Zgromadzenia Krajowego Prus (Landesversammlung) wybranych we wschodnich prowincjach Prus. Odpowiedni wniosek w tej sprawie skierowano do Augusta Winniga w Królewcu — Komisarza Rzeszy dla Wschodu. Następnego dnia wniosek uzyskał poparcie Deutsche Vereinigung w Bydgoszczy¹⁷. Wniosek zebrania gdańskiego doczekał się rychłej akceptacji rządu pruskiego (17 maja) i już w dniu 22 maja przystąpiono do jego realizacji. W tym dniu odbyło się w Berlinie wspólne posiedzenie deputowanych do Zgromadzenia Narodowego i Zgromadzenia Krajowego z prowincji: Pomorze (Pommern), Prusy Zachodnie, Prusy Wschodnie, Poznań i Śląsk, na którym zapadła decyzja o utworzeniu dwóch Parlamentarnych Wydziałów Akcji (Parlamentarischer Aktionsausschuss) z siedzibami w Gdańsku (Północ) i we Wrocławiu (Południe). Ziemia pomorska została podporządkowana Parlamentarnemu Wydziałowi Akcji Północ. W czasie zebrania określono także w ogólnym zarysie zadania obu wydziałów. Można je ująć w następujących punktach:

- 1) przygotowanie ludności niemieckiej do obrony przed napaścią Polaków (np. w wyniku przekroczenia linii demarkacyjnej przez wojsko polskie);

- 2) podtrzymywanie dobrych stosunków między ludnością cywilną a oddziałami Grenzschutzu;

- 3) podjęcie przygotowań do plebiscytu na wschodzie Niemiec¹⁸.

Parlamentarny Wydział Akcji Północ odbył swoje pierwsze oficjalne posiedzenie w dniu 27 maja 1919 r. na zamku w Malborku. W czasie posiedzenia ustalono główne kierunki działania, zgodne z decyzjami berliń-

¹⁷ DZA Potsdam Büro des Reichspräsidenten — Präsidialkanzlei, nr 198, Erhaltung und Förderung des Deutschtums in der Ostmark, k. 35, 36—43; Auswärtiges Amt, nr 55207, Ostmarkenschutz, k. 11—14; DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 40, Friedensverhandlungen und Ausführung des Friedensvertrages im Osten, k. 199; Rep. 92, br 25, vol. V; Deutscher Volksrat, 20 V 1919, nr 7.

¹⁸ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 55207, k. 10—13; DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 40, k. 285; Centralne Archiwum MSW Warszawa, Urząd Wojewódzki Pomorski, nr 792: S. Kubiak, op. cit., s. 195.

skimi w dniu 22 maja, oraz powołano na stanowisko przewodniczącego Wydziału Juliusa Gehla — przywódcę SPD w prowincji Prusy Zachodnie. Jego najbliższym współpracownikiem został dr Paul Fleischer, który kierował biurem Parlamentarnego Wydziału Akcji Północ w Gdańsku od dnia 30 maja 1919 r. Parlamentarny Wydział Akcji był reprezentantem polityki rządu wobec ziem wschodnich Niemiec i stąd w jego posunięciach pojawiały się hasła bardziej umiarkowane, nieraz sprzeczne z szowinistycznymi żądaniami Niemieckich Rad Ludowych. Parlamentarny Wydział Akcji występował przeciw walce zbrojnej z ludnością polską, wysuwał — mgliście zresztą — program równouprawnienia Polaków w państwie niemieckim, był za rozstrzygnięciem spornych problemów terytorialnych drogą plebiscytów. Według założenia jego organizatorów, Parlamentarny Wydział Akcji miał występować w roli koordynatora działalności wszystkich partii niemieckich, ale w praktyce cieszył się on poparciem przede wszystkim partii byłego centrum i lewicy parlamentarnej¹⁹.

Program Parlamentarnego Wydziału Akcji Północ w Gdańsku spotkał się z ostrą opozycją Niemieckich Rad Ludowych, przy czym rozbieżności programowe dotyczyły przede wszystkim stosunku do ludności polskiej. Niemieckie Rady Ludowe były zdania, że Niemcy nie powinny podpisać pokoju, w którym byłaby mowa o powrocie do Polski ziem zaboru pruskiego. Jeszcze w pierwszej połowie czerwca 1919 r. Niemieckie Rady Ludowe wypowiadały się za zbrojnym powstaniem ludności niemieckiej w wypadku przyznania przez kongres pokojowy Pomorza i innych ziem Polsce. Domagały się — jako ostateczności — utworzenia na tym terenie niemieckiego „państwa wschodniego” (Oststaat). Z konkretnych posunięć, wymierzonych w przyszłości przeciw Parlamentarnemu Wydziałowi Akcji, należy wymienić utworzenie 22 maja w Berlinie Okręgu północnego Rad Ludowych (Nordgau der Volksräte). Z jego inicjatywy odbył się na zamku malborskim w dniu 28 maja zjazd delegatów Niemieckich Rad Ludowych z Prus Zachodnich, Prus Wschodnich oraz z Wielkopolski, na którym podjęto decyzję o utworzeniu Stałego Wydziału Rad Ludowych (Ständiger Ausschuss der Volksräte). Ustalono, że wydział ten będzie utrzymywał stały kontakt z Parlamentarnym Wydziałem Akcji Północ w Gdańsku. W czasie

¹⁹ DZA Potsdam, Reichsministerium des Innern, nr 5739, Massnahmen zur Erhaltung des Deutschtums im östlichen Abtretungsgebiet, k. 41; Wojewódzkie Archiwum Państwowe [dalej cyt.: WAP] Gdańsk, I/7, Königliches Oberpräsidium von Westpreussen in Danzig, nr 1387, Akten des Reichskommissars für den Osten betreffend Beauftragter in Danzig, s. 11—13; Volkswacht, 31 V 1919, nr 123; 3 VI 1919, nr 125; R. Klatt, *Ostpreussen unter dem Reichskommissariat 1919—1920*, Heidelberg 1958, s. 129—131; E. Siehr, *Ostpreussen nach dem Kriege*, [w:] *Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande*, Königsberg 1931, s. 658; T. Kowalak, *Zagraniczne kredyty dla Niemców w Polsce 1919—1939*, Warszawa 1972, s. 32.

zjazdu raz jeszcze podkreślono gotowość do walki zbrojnej w „obronie ziem wschodnich”²⁰. Należy podkreślić, że w trakcie zjazdu malborskiego oraz bezpośrednio po nim nastąpiło zbliżenie Niemieckich Rad Ludowych podporządkowanych Gdańskowi z Deutsche Vereinigung.

Niemieckie Rady Ludowe ostro krytykowały program działania Parlamentarnego Wydziału Akcji Północ w Gdańsku. Krytyka ta wzmogła się szczególnie po 28 czerwca 1919 r., gdy Parlamentarny Wydział Akcji podjął oficjalną decyzję o podporządkowaniu się decyzjom traktatu wersalskiego. Ta rozważna decyzja, poparta przez większość niemieckich mieszkańców Pomorza, była przedmiotem szczególnie silnych ataków Niemieckich Rad Ludowych. Podnoszono, głównie na łamach gazet, że Parlamentarny Wydział Akcji zdradził niemieckie interesy narodowe na tym terenie i rozbił jedność Niemców, a tym samym przyczynił się do włączenia części Pomorza do Polski²¹.

Ograniczone współdziałania Niemieckiej Rady Ludowej dla Prus Zachodnich z Deutsche Vereinigung w maju i czerwcu 1919 r. skończyły się wraz z podpisaniem przez Niemcy traktatu wersalskiego. W tym momencie obie organizacje zajęły odmienne postawy w kwestii stosunku do ludności i władz polskich. Deutsche Vereinigung postanowiła nawiązać kontakt z Polskimi Radami Ludowymi w Toruniu i Bydgoszczy i przy ich pomocy dotrzeć do polskich władz w Poznaniu. Celem takiej polityki było stworzenie dla ludności niemieckiej w Polsce, po ratyfikacji traktatu wersalskiego, możliwie najlepszych warunków dla dalszej działalności w duchu narodowym niemieckim. Odmienne poglądy reprezentował Parlamentarny Wydział Akcji Północ w Gdańsku oraz Niemiecka Rada Ludowa dla Prus Zachodnich. Ich zdaniem należało się powstrzymać w danej chwili od jakichkolwiek kontaktów z przedstawicielstwem ludności polskiej, gdyż mogłoby to być uznane przez tę ostatnią jako przejaw słabości Niemców. Uważano, że nawiązanie kontaktów ze stroną polską leży w gestii rządu niemieckiego, który także określi postawę, jaką winna zająć ludność niemiecka na terenach wracających do Polski. Postawa zajęta przez ośrodki niemieckie w Gdańsku spotkała się z poparciem Zarządu Główn-

²⁰ Centralne Archiwum MSW Warszawa, Urząd Wojewódzki Pomorski, nr 792; DZA Potsdam, Büro des Reichspräsidenten, nr 198, k. 74—76; Auswärtiges Amt, nr 65040, Ost... -sen und der Gewaltfriede, k. 62; DZA Merseburg, Rep. 92, nr 26, Deutsche Volksräte — Protokolle; Rep. 77, Tit. 856, nr 7, k. 244; Ostland 17 V 1929, nr 20; G. Cleinow, op. cit., s. 279—280.

²¹ DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 7, k. 277; DZA Potsdam, Reichsministerium des Innern, nr 5739, k. 41; Königsberger Volkszeitung, 2 VII 1919, nr 151; Volkswacht 29 VI 1919, nr 147; R. Krause, *Erinnerungen an die Zeit der Besetzung*, Jahrbuch. Herausgegeben von Thorner Heimatbund, Gruppe im Bund deutscher Osten, Berlin 1936, s. 7—10.

nego Hakaty oraz niektórych instytucji centralnych w Berlinie zajmujących się terenami wschodnimi Prus (Bund der deutschen Grenzschutzverbände podległy Reichsverband Ostschutz, Deutscher Schutzbund podległy Verein für das Deutschtum im Auslande)²².

Po podpisaniu traktatu wersalskiego w dniu 28 czerwca 1919 r. podjęto kolejną próbę zjednoczenia niemieckiego życia politycznego na ziemiach wracających do Polski. Z inicjatywą w tej sprawie wystąpił na terenie Gdańska Parlamentarny Wydział Akcji Północ, który działał w porozumieniu z Komisarzem Rzeszy A. Winnigiem. W dniu 2 czerwca dr Fleischer w imieniu Parlamentarnego Wydziału Akcji Północ wystosował specjalny memoriał do Nadolny'ego — kierownika oddziału politycznego w Biurze Prezydenta Rzeszy. W memoriale poinformowano, że Wydział zamierza stworzyć organizację, która powinna przyczynić się do zjednoczenia Niemczyzny na terenach plebiscytowych oraz wracających do Polski. Organizacją taką miała być Wspólnota Pracy (Arbeitsgemeinschaft), do której powinny wejść wszystkie partie niemieckie, z tym że zachowają one równocześnie nadal własną organizację. Dalej w memoriale poinformowano, że Parlamentarny Wydział Akcji powołał specjalny Wydział Przygotowawczy (Arbeitsausschuss) z J. Gehlem na czele, który ma podjąć prace wstępne w terenie²³. Jest rzeczą godną odnotowania, że już nazajutrz (tj. 3 lipca) Nadolny w piśmie do Parlamentarnego Wydziału Akcji w Gdańsku w pełni poparł zamysł tworzenia Wspólnot Pracy. Równocześnie Nadolny zobowiązał Cleinowa do przyłączenia się do tej akcji²⁴.

Jako pierwsze powstały Wspólnoty Pracy w czterech powiatach Powiśla, w których w przyszłości miał odbyć się plebiscyt. Do Wspólnot weszli tam przedstawiciele prawie wszystkich partii politycznych działających na tym terenie, z wyjątkiem USPD oraz komunistów. Wspólnoty na Powiślu spotkały się z pomocą finansową ze strony Hakaty (np. w połowie lipca Zarząd Główny Hakaty przekazał im kwotę 1000 mk)²⁵.

Doświadczenia nabyte przez Parlamentarny Wydział Akcji Północ na terenie Powiśla zostały przezeń spożytkowane przy rozbudowie Wspólnot Pracy na całym Pomorzu. W dniu 24 lipca 1919 r. odbyła się w Gru-

²² DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 7; F. H. G e n t z e n, op. cit., s. 386—387.

²³ DZA Potsdam, Büro des Reichspräsidenten, nr 198, k. 149—165; WAP Gdańsk, I/27, Landratsamt des Kreises Karthaus, nr 59, Grenzschutz; WAP Szczecin, Landratsamt Flatow, nr 3307, Werbung zum Grenzschutz, k. 55.

²⁴ DZA Podstadam, Büro des Reichspräsidenten, nr 198, k. 166.

²⁵ DZA Merseburg, Rep. 195, nr 42, k. 30—32; T. G r y g i e r, *Niektóre problemy polityczne przejęcia Pomorza Gdańskiego przez Polskę w latach 1919/20 (Rola ośrodka grudziądzkiego)*, Rocznik Grudziądzki, t. 5/6, Grudziądz 1970, s. 369.

dziadzu konferencja przedstawicieli zarządów partii SPD, Christlichdemokratische Partei, Deutschdemokratische Partei, Deutsche Volkspartei i Deutschnationale Volkspartei, na której zapadła decyzja o utworzeniu Wspólnoty Pracy. Wiele inicjatywy przy przygotowaniu konferencji wykazał burmistrz Grudziądza Max Winkler. Nie jest dziełem przypadku, że konferencja odbyła się w Grudziądzu, bowiem właśnie w tym mieście przywódcy niemieccy widzieli w przyszłości ośrodek dyspozycyjny dla Niemczyzny na terenie województwa pomorskiego²⁶.

Przeciw Wspólnotom Pracy wystąpiło Deutsche Vereinigung w Bydgoszczy. Na naradzie odbytej w Bydgoszczy 13 lipca 1919 r. z udziałem przedstawicieli Niemieckich Rad Ludowych z Pomorza i Wielkopolski określono program Deutsche Vereinigung na najbliższy okres. Stwierdzono, że najpilniejszym zadaniem dla Deutsche Vereinigung jest utworzenie ponadpartyjnej reprezentacji ludności niemieckiej, która powinna skupić wszystkich Niemców, bez względu na różnice w poglądach politycznych. Podniesiono dalej, że należy nawiązać kontakty z władzami polskimi oraz ludnością polską, niezależnie od rozmów prowadzonych między Polską a Niemcami na płaszczyźnie dyplomatycznej²⁷. Ta platforma polityczna była nie do przyjęcia dla Niemieckiej Rady Ludowej dla Prus Zachodnich. W trakcie kolejnych rozmów przedstawicieli Gdańska i Bydgoszczy w dniach 26—27 lipca 1919 r. doszło do ostatecznego oddzielenia się obu systemów Niemieckich Rad Ludowych na Pomorzu. W rezultacie Rady podporządkowane ośrodkowi w Gdańsku poparły Wspólnoty Pracy, widząc w nich dogodną płaszczyznę dla konsolidacji niemieckiego życia politycznego. Po stronie Deutsche Vereinigung wypowiedziały się z terenu Pomorza Rady Ludowe w następujących miejscowościach: Toruń, Wąbrzeźno, Chełmno, Chojnice, Starogard, Świecie, Tuchola i Więcbork²⁸.

W wyniku starań poczynionych przez Deutsche Vereinigung, już w dniu 3 sierpnia powstała na Pomorzu nowa partia niemiecka, która — podobnie jak Wspólnoty Pracy — wystąpiła z programem zjednoczenia ruchu niemieckiego na terenach wracających do Polski. Partia wystąpiła pod nazwą Vereinigung des Deutschen Volkstums in Polen (Deutsche Partei), przy czym w praktyce używano głównie terminu „Deutsche Partei”. Partię poparły skrajnie prawicowe ugrupowania niemieckie reprezentowane przez Deutsche Vereinigung, Deutschnationale Volkspartei i Deutsche Volkspartei. Przeciw wystąpiły SPD, USPD, demokraci oraz katolickie Cen-

²⁶ T. Grygier, op. cit., s. 371.

²⁷ Deutsche Nachrichten, 17 VII 1919, nr 42.

²⁸ DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 20; Bromberger Tageblatt, 1 VIII 1919, nr 177; Deutsche Nachrichten, 4 VIII 1919, nr 45; G. Cleinow, *Der Verlust der Ostmark*, s. 345—347.

trum. Podkreślić należy, że także Hakata postanowiła nie przyłączać się do nowo powstałej Deutsche Partei²⁹.

Pierwszy zjazd Deutsche Partei odbył się w Tczewie dnia 14 sierpnia 1919 r. Zjazd po przedyskutowaniu aktualnej sytuacji na terenach wracających do Polski, podjął decyzję o wyborze 10-osobowego Zarządu Tymczasowego, na czele z landratem Conradem. Określono także w trakcie obrad w Tczewie, że Deutsche Partei posiada charakter ponadpartyjny, czyli dąży do likwidacji dawnych partii. Stąd też często określano Deutsche Partei jako „Sammlungspartei”. W czasie zjazdu dopracowano się pierwszego zarysu struktury organizacyjnej partii (Ortsvereinigung, Kreisvereinigung, Provinzialvereinigung, Landesvereinigung), a także określono, że Deutsche Partei powinna objąć swoim oddziaływaniem wszystkie ziemie wracające do Polski. Siedzibą władz partii (Landesvereinigung) została Bydgoszcz — najsilniejszy ośrodek niemieczyny na ziemiach przyznanych Polsce traktatem wersalskim, natomiast władze Provinzialvereinigung ulokowano w Grudziądzu. Największe wpływy posiadała Deutsche Partei w Toruniu, Grudziądzu, Tczewie i Nowem³⁰.

W tym okresie został także opracowany tymczasowy program Deutsche Partei. Wynika z niego, że partia będzie dążyła przede wszystkim do utrzymania niemieckich wpływów na ziemiach wracających do Polski poprzez rozwijanie działalności kulturalnej, wprowadzenie niemieckich urzędników do polskich urzędów itp. Zwraca w programie uwagę hasło autonomii Pomorza i Wielkopolski w obrębie państwa polskiego, z którym wiąże się kolejny punkt, zalecający współpracę niemieckich i polskich posłów z Pomorza i Wielkopolski w sejmie³¹.

Powstanie Deutsche Partei pogłębiało rozbitcie istniejące w obozie niemieckim na Pomorzu. Kolejna inicjatywa w sprawie zjednoczenia niemieckiego życia politycznego na Pomorzu została podjęta w połowie sierpnia 1919 r. przez Wspólnotę Pracy z Grudziądza. W dniu 15 sierpnia odbył się w Grudziądzu zjazd przedstawicieli niemieckich partii politycznych i Niemieckich Rad Ludowych, w którym uczestniczyli także delegaci Deutsche Partei. Celem zjazdu było utworzenie jednolitej reprezentacji niemieckiej na ziemiach wracających do Polski, której zadaniem

²⁹ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 57245, Westpreussen-Polen, k. 23, 138; Reichsministerium des Innern, nr 5739, k. 41; DZA Merseburg, Rep. 195, Anhang nr 9, k. 6; Rep. 92, nr 25, vol. VIII; J. Staszewski, op. cit., s. 147; S. Kubiak, op. cit., s. 265.

³⁰ DZA Merseburg, Rep. 92, nr 25, vol. VIII, IX; Centralne Archiwum MSW Warszawa, Urząd Wojewódzki Pomorski, nr 792; Gazeta Gdańska, 16 VIII 1919, nr 177; Ostdeutsche Presse 16 VIII 1919, nr 190; 20 VIII 1919, nr 193.

³¹ WAP Bydgoszcz, Rep. 39, Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku, nr 21, Sprawy gospodarcze, polityczne i różne, s. 526—530.

miała być skuteczna obrona interesów niemieckich wobec rządu polskiego oraz na forum sejmowym. W Grudziądzu zapadła decyzja o powołaniu do życia Centralnej Wspólnoty Pracy (Zentral Arbeitsgemeinschaft), składającej się z delegatów wszystkich niemieckich partii politycznych działających na terenie państwa polskiego. Obecni na zjeździe delegaci Deutsche Partei w zasadzie wyrazili zgodę na udział w pracach nowej organizacji centralnej. W czasie zjazdu grudziądzkiego określono także wstępnie główne założenia programowe Centralnej Wspólnoty Pracy. Położono w nich nacisk na utrzymanie niemieckości na ziemiach przyznanych Polsce w traktacie wersalskim oraz polityczne przygotowanie Niemczyzny do działalności w obrębie państwa polskiego. Jako ważne zadania określono: utrzymanie niemieckiego stanu posiadania na wsi i w miastach, zorganizowanie niemieckiego szkolnictwa oraz umocnienie roli kościoła ewangelickiego w procesie integracji ludności niemieckiej w Polsce³².

Zjazd grudziądzki z dnia 15 sierpnia nie zamknął dyskusji w obozie niemieckim. Od współpracy z Centralną Wspólnotą Pracy wstrzymała się Deutsche Partei, która domagała się wyjaśnienia szeregu dodatkowych zagadnień organizacyjnych. Opozycja Deutsche Partei miała określone zabarwienie polityczne, bowiem pamiętać należy, że partia ta reprezentowała poglądy skrajnie prawicowych kół społecznych i politycznych. Celem wyjaśnienia rozbieżności odbyły się dwa spotkania delegatów Deutsche Partei i Centralnej Wspólnoty Pracy w dniach 23 sierpnia w Bydgoszczy i 9 września 1919 r. w Gdańsku. W czasie tych spotkań doszło raz jeszcze do konfrontacji poglądów obu ugrupowań politycznych w sprawie charakteru i roli jednolitej reprezentacji ludności niemieckiej w Polsce. Deutsche Partei broniła poglądu, że należy doprowadzić do zjednoczenia wszystkich partii politycznych niemieckich poprzez utworzenie nowej „partii zbiorczej” (Sammlungspartei). Przeciwny punkt widzenia reprezentowała Centralna Wspólnota Pracy, która dążyła do swoistej federalizacji wszystkich partii i ugrupowań niemieckich działających w Polsce, ale nie postulowała likwidacji poszczególnych, dotychczas samodzielnych partii. Przy takim postawieniu sprawy, rola Centralnej Wspólnoty Pracy i jej agend terenowych sprowadzałaby się do koordynacji poczynań partii niemieckich w Polsce. Brak było także jednomyślności co do liczby delegatów poszczególnych partii zasiadających w Centralnej Wspólnotie Pracy oraz w sprawie najbliższych posunięć organizacyjnych. Deutsche Partei domagała się przede wszystkim rozbudowy Centralnej Wspólnoty Pracy, podczas gdy reprezentanci ośrodka gdań-

³² T. Grygier, op. cit., s. 374—379; Königsberger Volkszeitung, 18 VIII 1919, nr 191.

skiego postulowali powołanie i umocnienie Prowincjonalnych Wspólnot Pracy. Konkretnym wynikiem obrad gdańskich było podjęcie decyzji o utworzeniu dwóch Prowincjonalnych Wspólnot Pracy dla prowincji Prusy Zachodnie i dla obwodu nadnoteckiego³³.

Wiążące decyzje w sprawie przystąpienia Deutsche Partei do Centralnej Wspólnoty Pracy zapadły w czasie narady w Bydgoszczy w dniu 23 września 1919 r. Za zgodą Deutsche Partei postanowiono przystąpić do tworzenia Prowincjonalnych Wspólnot Pracy dla Prus Zachodnich, z siedzibą w Grudziądzu, oraz dla obwodu nadnoteckiego, z siedzibą w Bydgoszczy. Ustalono także, że na ich bazie przystąpi się do utworzenia Centralnej Wspólnoty Pracy dla terenów odstąpionych Polsce (Zentral Arbeitsgemeinschaft der an Polen abzutretenden Gebiete). Tymczasową siedzibą Centralnej Wspólnoty Pracy obrano Tczew. Na czele Centralnej Wspólnoty Pracy stanął wspomniany już M. Winkler, sekretarzem zaś został Partikel z Grudziądza. W terenie postanowiono powołać do życia Powiatowe oraz Miejscowe Wspólnoty Pracy (Kreis Arbeitsgemeinschaft, Orts Arbeitsgemeinschaft). Równocześnie utworzono przedstawicielstwo Centralnej Wspólnoty Pracy w Berlinie. W Bydgoszczy określono także zadania Wspólnot Pracy w najbliższym czasie. Jako podstawowe zadanie uznano „zachowanie niemieckiego charakteru prowincji wschodnich Prus”. Temu zadaniu były podporządkowane inne postulaty zgłoszone w czasie narady, jak: walka o niemiecką szkołę w Polsce, zahamowanie ucieczki Niemców z terenów przyznanych Polsce do Rzeszy, podjęcie rokowań z przedstawicielami ludności polskiej i inne³⁴.

Powstanie Centralnej Wspólnoty Pracy zostało przyjęte z zadowoleniem przez koła rządowe Niemiec. W czasie narady w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Berlinie w dniu 20 października 1919 r., przy omawianiu sytuacji na wschodzie państwa stwierdzono, że Centralna Wspólnota Pracy jest w tej chwili podstawową siłą, którą należy wykorzystywać przy popieraniu niemieczyny w prowincjach wschodnich³⁵. Delegaci Centralnej Wspólnoty Pracy zostali także zaproszeni przez centralne władze państwowe Niemiec do udziału w rokowaniach polsko-niemieckich w końcowych miesiącach 1919 r.³⁶

Przystąpienie Deutsche Partei do Centralnej Wspólnoty Pracy wpłynęło w sposób istotny na rozwój niemieckiego życia politycznego na Po-

³³ Deutsche Nachrichten, 12 IX 1919, nr 50; T. Grygier, op. cit., s. 380—382.

³⁴ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 57245, k. 52, 123, 141; DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 31, Schutz der Deutschen in Polen, k. 22; Ostdeutsche Presse, 25 IX 1919, nr 224; T. Grygier, op. cit., s. 383—384.

³⁵ DZA Podstam, Reichsministerium des Innern, nr 5739, k. 3—5.

³⁶ Dziennik Gdański, 24 X 1919, nr 61.

morzu. Szczególnie aktywną działalność rozwinęła Prowincjonalna Wspólnota Pracy w Grudziądzu. Z tego okresu pochodzi odezwa wydana przez wspomnianą Wspólnotę w Grudziądzu, w której wezwano Niemców do zespolenia wszystkich sił w obliczu zbliżających się „ciężkich czasów”. W odezwie apelowano także do zaniechania dawnych waśni partyjnych oraz do aktywnej pracy w ramach Wspólnot Pracy³⁷. Miarą osiągnięć organizacyjnych Prowincjonalnej Wspólnoty Pracy w Grudziądzu może być fakt, że już w dniu 13 października 1919 r. udało się jej powołać 12 Powiatowych Wspólnot Pracy, na ogólną liczbę 16 powiatów wracających do Polski. Ośrodkowi w Grudziądzu były także podporządkowane inne formy zjednoczenia się niemieczyzny w powiatach, jak np. Volksbund w Chełmnie lub Deutscher Volksverein w Skarszewach³⁸.

Zjednoczenie niemieckiego ruchu politycznego dokonane w Bydgoszczy 23 września 1919 r. nie przetrwało długo. Wkrótce doszły do głosu dawne rozgrywki partyjne między partiami skrajnej prawicy skupionymi wokół Deutsche Partei, a obozem liberalno-demokratycznym popierającym Centralną Wspólnotę Pracy. Już dnia 10 października 1919 r. ukuzało się w organie prasowym Deutsche Partei — „Deutsche Nachrichten” wezwanie do komórek tej partii w terenie o zachowanie czujności wobec prób przejęcia inicjatywy politycznej we Wspólnotach Pracy przez ośrodek gdański. Do ostatecznego zerwania współpracy Deutsche Partei z Centralną Wspólnotą Pracy doszło w dniu 17 listopada 1919 r. Decyzję tę umotywowano formalnie twierdzeniem, że „ponadpartyjna” Deutsche Partei nie może współpracować z „partyjnymi” Wspólnotami Pracy³⁹.

Wystąpienie Deutsche Partei z Centralnej Wspólnoty Pracy było równoznaczne z fiaskiem konsolidacji niemieckiego życia politycznego na Pomorzu, a równocześnie opóźniło wykrystalizowanie się na tym terenie zjednoczonego, antypolskiego bloku niemieckiego. Próby zjednoczenia politycznego ruchu niemieckiego podjęte przed powrotem Pomorza do Polski (np. dnia 11 grudnia 1919 r.) nie dały zamierzonych rezultatów⁴⁰. Roz-

³⁷ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 57245, k. 52.

³⁸ DZA Potsdam, Reichsministerium des Innern, nr 5702, Abtretungs- und Abstimmungsgebiet im Osten, k. 296—298; nr 5739, k. 38; DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856, nr 296, Erhaltung und Förderung des Deutschtums in den Ostprovinzen und Abstimmungsbezirken, k. 45—47.

³⁹ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 57245, k. 23; Reichsministerium des Innern, nr 5739, k. 41; DZA Merseburg, Rep. 92, nr 25, vol. XI; Deutsche Nachrichten 10 X 1919, nr 54; J. Staszewski, op. cit., s. 148—149.

⁴⁰ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr 57245, k. 23; Reichsministerium des Innern, nr 5739, k. 11—17; Ostdeutsche Presse, 17 XII 1919, nr 294 — Beilage „Mitteilungen der deutschen Arbeitsgemeinschaften in Polen”, 12 XII 1919, nr 1.

bicie to zostało ostatecznie przewyciężone dnia 8 maja 1921 r., kiedy to w drodze połączenia Centralnej Wspólnoty Pracy z Deutsche Partei (Landesvereinigung des deutschen Volkstums in Polen) powstał Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitsrechte in Polen. Organizacja ta objęła swoim zasięgiem niemieckie organizacje polityczne działające na terenie Pomorza i Wielkopolski ⁴¹.

Mieczysław Wojciechowski

DIE VERSUCHE EINER FESTIGUNG
DES DEUTSCHEN POLITISCHEN LEBENS
IN POMMERELLEN (WESTPREUSSEN) 1918—1920

(Zusammenfassung)

Die ersten Versuche, das deutsche politische Leben in Pommerellen zu stärken, wurden im November 1918 vorgenommen, und zwar in dem eindeutigen Zusammenhang mit der Bekämpfung der polnischen nationalen Befreiungsbewegung. Als erste sind die Deutschen Volksräte entstanden. Es haben sich in Pommerellen zwei Mittelpunkte dieser Bewegung herausgebildet: die Deutsche Vereinigung in Bydgoszcz (Bromberg) und der Deutsche Volksrat in Gdańsk (Danzig). Sie haben aber die Einigung des Deutschtums in Pommerellen nicht herbeiführen können: es gab einen Wettbewerb zwischen Bydgoszcz und Gdańsk, sowie weitgehende Differenzen unter den einzelnen politischen Gruppierungen. Ende Mai 1919 begann der Parlamentarische Aktionsausschuß Nord in Gdańsk seine Tätigkeit, der die Koordinierung des deutschen politischen Lebens in diesen Gebieten übernehmen sollte. In der ersten Phase haben die Deutschen Volksräte dem Ausschuß ihre Unterstützung verweigert, da er sich nach ihrer Meinung den Polen gegenüber als zu versöhnlich erwies.

Nach der Unterzeichnung des Versailler Vertrages am 28. Juni 1919 erfolgte eine weitere Differenzierung der Deutschen in einzelne politische Lager. Seitdem hat sich die Deutsche Vereinigung als besonders aktiv erwiesen: sie hat am 3. August 1919 zur Entstehung einer neuen deutschen Partei geführt, die die gesamte deutsche Bewegung in den an Polen zurückgegebenen Gebieten vereinigen und die Bezeichnung „Deutsche Partei (Vereinigung des Deutschen Volkstums in Polen)“ annehmen sollte. Um diese Partei haben sich die extremen rechtsorientierten deutschen politischen Kräfte geschart. In der gleichen Zeit hat auch der Parlamentarische Aktionsausschuß Nord in Gdańsk eine Initiative für die Erfassung des politischen Lebens der Deutschen ergriffen, der mit der Unterstützung des Deutschen Volksrats für Westpreu-

⁴¹ S. Potoćki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938*, Gdańsk 1969, s. 115; T. Kowalak, *Prasa niemiecka w Polsce 1918—1939. Powiązania i wpływy*, Warszawa 1971, s. 41. Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitsrechte in Polen na skutek swej zdecydowanie antypolskiej polityki został rozwiązany przez władze polskie w 1923 r.

ssen eine neue Institution: die Zentralarbeitsgemeinschaft ins Leben gerufen hatte. Die Zusammenarbeit der Deutschen Partei und der Zentralarbeitsgemeinschaft dauerte aber recht kurz (vom 23. September bis zum 17. November 1919). In dem Augenblick der Rückkehr Pommerellens zu Polen in den Anfängen des Jahres 1920 war das politische Leben der Deutschen zerstückelt. Diese Zerstückelung wurde dann endgültig durch die Entstehung des Deutschumbundes zur Wahrung der Minderheitsrechte in Polen am 8 Mai 1921 überwunden.